

**AHMET İZZET PAŞA HÜKÜMETİ'NİN PROGRAMI
VE MEBUSAN MECLİSİ'NDEKİ YANKILARI**

Dr. Selçuk URAL*

ÖZET

Talat Paşa'nın istifası üzerine göreve gelen Ahmet Paşa Hükümeti halletmesi gereken önemli siyasî, sosyal ve ekonomik sorunlarla karşı karşıya kaldı. Sorunların çözümüne yönelik hazırlanan program 19 Ekim 1918'de Mebusan Meclisi'nde ele alındı. Görüşme esnasında pek çok mebus söz alarak programın lehinde ve aleyhinde görüşlerini beyan ettiler. Bu makalede programın içeriği ile mebusların görüşleri geniş bir şekilde ortaya koyulmaya çalışıldı.

Anahtar Kelimeler: Talat Paşa Hükümeti, Ahmet İzzet Paşa Hükümeti, Mebusan Meclisi, Mütareke, Ermeni Tehciri

ABSTRACT

The government of Ahmet İzzet Paşa who undertook the duty after the resignation of Talat Paşa faced very difficult political, economical and social problems.

A program was discussed on October 19, 1918 in the National Assembly in order to solve these problems. During the sessions many deputies declared their opinions for and against the program.

In this study the content of this program and the points of views of the deputies were dealt with.

Key Words: Talat Paşa, Ahmet İzzet Paşa, Mondros Armistice, Deportation of Armenian, The National Assembly.

I. Dünya Savaşı'nın seyrinin kötüleşmesi; Bulgaristan'ın savaştan çekilmesi, Irak ve Suriye cephelerinde yaşanan mağlubiyetler Osmanlı Devleti'nin savaştan çekilmesini ve bu da İttihat Terakki iktidarının sonunu hazırladı.

Bulgaristan'ın Brest-Litovsk ve Bükreş Barış Antlaşmaları ile doğuda büyük kazançlar elde etmesine karşın, Yunanistan'ın İtilaf Devletleri safında savaşa dahil olması batı cephesini

* Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

272 S. URAL: Ahmet İzzet Paşa Hükümetinin Programı ve Mebusan Meclisi'ndeki Yankıları

zora soktu. General Franchet d'Esperey komutasında İngiliz, Fransız, Sırp, Yunan ve İtalyan birliklerinden oluşan İtilaf ordusunun Yunan toprakları üzerinden Manastır-Doyran hattında 15-24 Eylül 1918'de başlattığı taarruz Bulgaristan'ın 26 Eylül'de savaştan çekilmesine neden oldu. İtilaf Devletleri adına General Franchet d'Esperey ile Bulgar heyeti arasında 30 Eylülde imzalanan mütarekeyle Bulgar hükümeti savaştan çekildiği gibi, topraklarını da İtilaf ordularına açmayı kabul etti¹. Bu suretle Avusturya-Macaristan, Romanya ve Doğu Trakya'ya doğru İtilaf taarruzunun önu açıldı². Bulgar mütarekesinden en fazla Osmanlı Devleti etkilendi. Çünkü mütareke Avusturya ve Almanya ile mevcut bağlantıyı kopardığı gibi, Boğazları ve İstanbul'u işgal tehlikesiyle karşı karşıya bıraktı³.

Savaş boyunca Türk milleti büyük sıkıntılara göğüs germesine rağmen, savaşın kazanılması noktasında somut bir başarı elde edilememiştir. Bulgar Cephesi'nin çökmesiyle birlikte mütareke istekleri Türk kamuoyunda yüksek sesle dile getirilmeye başlandı⁴.

Savaşın sonlarına doğru Suriye'deki Osmanlı kuvvetleri başarısız taarruzlar sebebiyle bir hayli zayıflamıştı. Eylül 1918'de cephedeki birlikler Liman Von Sanders Paşa'nın komutasında Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı adı altında teşkilatlandırıldı⁵. Grubun mevcudu 25.000 iken, İngiliz kuvvetleri yaklaşık 100.000 civarındaydı. Araçların meydana getirdiği kuvvetler de buna eklenince aradaki fark iyice artmaktaydı. Kuvvet dengesizliği

¹ İtilaf Devletlerinin Bulgaristan'la yaptıkları mütarekeye koydukları maddeler şu hususları içeriyordu: “*Madde 1: Müttefikler kuvayı askerîyesinin Bulgar arazisinden indelhace mürurları-demiryollarıyla bilumum yollardan istifadesi- telefon, telgraf ve telsiz telgraflın murakabesi hususları temin olundugundan Bulgaristan kendi arazisi dahilinde dünkü müttefikleri aleyhinde her türlü harekât icrasını kabul etmekte idi. Madde 2: Bulgaristan arazisi dahilinde bir kısım sevkül ceşş noktalarının Düvelî Muazzamai Müttefika tarafından işgali tasrih edilmekte idi*” (Ali TÜRKELDİ, **Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Ankara 1948, s.9).

² TÜRKELDİ, **Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, s.8-9; **Türk İstiklâl Harbi, I**, (Genelkurmay Başkanlığı Yayını), Ankara 1999, s.10.

³ Enver Ziya KARAL, **Osmanlı Tarihi, IX**, Ankara 1996, s.523.

⁴ Esasında durumun bu hale geleceğini Mustafa Kemal Paşa bir yıl öncesinden Sadrazam Talat ve Harbiye Nazırı Enver Paşalara gönderdiği raporunda açıkça belirtmekteydi. 20 Eylül 1917 tarihli bu raporda Mustafa Kemal Paşa savaş milletinin gücünü son raddeye getirdiğini, halk ile idare arasında bağlantının koptuğunu, hükümetin aczinin anarşinin doğmasına neden olduğunu, adli teşkilatın işleyemez duruma geldiğini, ekonomik hayatın her geçen gün kötüye gittiğini, iaşe sıkıntısının had safhaya ulaştığını, sonuçta savaş devam ettiği sürece karşısında bulunulan en büyük tehlikenin her taraftan çürtüyen saltanat binasının bir gün birdenbire ve hep birden çökmesi ihtimaline dikkat çekti. Raporunda sosyal ve ekonomik hayat hakkındaki bu tespitlerinden sonra askerî duruma da değinen Mustafa Kemal Paşa, savaşın yakın bir gelecekte sona ereceğine ilişkin işaretlerin belirdiğini, fakat yenilen tarafın Almanya olacağını çeşitli gerekçelere dayanarak ileri sürüyordu. Ordunun 1914 yılına göre çok zayıfladığını belirten Mustafa Kemal Paşa memleketin insan kaynaklarının da mevcut ihtiyacı artık karşılayamaz bir hale geldiğini belirtti (**Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, IV**, (ATTB), (Atatürk Araştırma Merkezi Yayını), Ankara 1991, s.1-3; Yusuf Hikmet BAYUR, **Atatürk Hayatı ve Eseri**, Ankara 1990, s.122).

⁵ Liman Von SANDERS, **Türkiye'de 5 Yıl**, (Çev: M. Şevki Yazman), İstanbul 1968, s.201; Mustafa Kemal Paşa, bu göreve 11 Ağustos 1918'de getirildi (Geniş bilgi için bkz; **Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri**, Ankara 1982, s.19-20).

grubun yeni bir taarruza girişmesi bir yana cepheyi tutmasını dahi zorlaştırıyordu. Öyle ki 19 Eylül'de başlayan İngiliz taarruzu karşısında 8. Ordu tamamen imha oldu. 7. Ordu ise önemli kayıplar vermesine karşın Şeria Vadisi doğusuna çekilmeyi başardı. Osmanlı direnişi 30 Eylül'de Radak'ta kırıldıktan sonra, bütün Suriye ve Filistin İngilizlere açık hale geldi. İngilizler 1 Ekim'de Beyrut'u, Emir Faysal kuvvetleri de Şam'ı işgal etti. Bunu 19 Ekim'de Hama ve 27 Ekim'de Halep'in işgali izledi⁶. İngiliz saldırısından sonra grup yeniden yapılandırıldı. 4. Ordu, 7. Ordu'yu takviye için lağvedildi. Suriye ve Adana kıyılarını korumakla görevli olan 2. Ordu, Yıldırım Ordular Grubu emrine verildi⁷.

Esasında Irak Cephesi'nde 6. Ordu'nun durumu da farklı değildi. Şark Ordular Grubu Komutanlığı'nın lağvedilmesinden sonra, 6. Ordu Komutanlığı'na getirilen Ali İhsan Paşa sayıca az birliklerle General Marshall'ın komutasındaki İngiliz ordusuna karşı mücadele etmek zorundaydı. 6. Ordu, Eylül ayında Musul'un 120 kilometre güneyinde Ane, Küçükzap, Altınköprü, Kerkük, Süleymaniye hattında bulunuyordu. İngilizlerin 26 Ekimde başlayan ve mütarekenin imzalandığı güne kadar devam eden saldırısı karşısında 6. Ordu Musul'a çekilmek zorunda kaldı⁸. Çekilişin arkasındaki nedenlerden biri de Enver Paşa'nın, Kafkasya Cephesi'ne aşırı önem vermesiydi. 6. Ordu, İngiliz saldırısını durdurabilmiş olsaydı diğer cephedeki (Suriye Cephesi) bir kısım İngiliz birliğinin Irak Cephesi'ne kaydırılması ve bu suretle Yıldırım Ordular Grubu'nun daha az kayıp vermesi mümkün olabilecekti. Fakat yukarıda da bahsedildiği gibi 6. Ordu İngiliz saldırısını durdurmakta başarılı olamadı⁹.

Bütün bu cepheler içerisinde devletin geleceğini doğrudan doğruya tehdit eden cephe hiç kuşkusuz Trakya Cephesi idi. Bulgaristan'ın İtilaf ordusuna teslim olmasından sonra Doğu Trakya, boğazlar ve İstanbul İtilaf saldırısına açık hale geldi¹⁰. Bu durumdan faydalanmak isteyen Fransa başbakanı Clemenceau, 7 Ekim'de General Esperey'e gönderdiği emirde, İstanbul üzerine yürünmesi için hazırlıkların bir an önce tamamlanmasını emretti. İtilaf ordusu, 3 İngiliz, 3 Yunan ve 1 Fransız tümeni ile 1 İtalyan tugayından oluşuyordu. Buna karşın Osmanlı ordusu Trakya'da 3, İstanbul'da 3 ve Çanakkale'de 15 tabur olmak üzere 7000-8000 civarında bir kuvvete sahipti¹¹. Bu kuvvetin İtilaf ordusu karşısında varlık göstermesi mümkün değildi. Bu yüzden kuvvetleri takviye etmek amacıyla Kafkas Cephesi'nden bazı tümenlerin İstanbul'a sevk edilmesine karar verilmişse de gemi azlığı ve kömür tedarikinde yaşanan güçlükler sevkiyatın zamanında yapılmasını önledi. Dolayısıyla gerek sayıca ve gerek donanım itibarıyla zayıf birliklerin İtilaf saldırısını durdurmasına imkan yoktu¹².

⁶ SANDERS, *Türkiye'de Beş Yıl*, s.342.

⁷ TİH, I, s.16-17, TÜRK GELDİ, Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi, s.23.

⁸ Ali İhsan SABİS, *Birinci Dünya Harbi, IV*, İstanbul 1991, s.292.

⁹ TİH, I, s.15; TÜRK GELDİ, Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi, s.24.

¹⁰ Yahya AKYÜZ, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu*, Ankara 1988, s.79; Ulrich TRUMPENER, *Germany And The Ottoman Empire 1914-1918*, Princeton 1968, s.352.

¹¹ Tevfik BIYIKLIOĞLU, *Trakya'da Milli Mücadele, I*, Ankara 1992, s.195-196; İbnül Emin Mahmut Kemal İNAL, *Son Sadrazamlar, IV*, İstanbul 1982, s.1986.

¹² TİH, I, s.14-15, 19; TÜRK GELDİ, Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi, s.25-26.

Cephelerdeki bu gelişmeler Talat Paşa Hükümeti'nin siyasî önceliklerini değiştirmesine yol açtı. Artık amaç savaş başarıyla sonuçlandırmaktan çıkıp, devletin niteliklerini ve milli onuru koruyan bir mütareke yapmaya döndü. Kararın alınmasında Talat Paşa'nın 3-28 Eylül 1918'de Almanya, Avusturya ve Bulgaristan'da yaptığı incelemelerin de payı büyüktü. Talat Paşa, gezi sonucunda artık savaşın kazanılamayacağını bütün çıplaklığıyla gördü. Bundan dolayıdır ki, Mebusan Meclisi'nin 10 Ekim 1918'deki açılışı esnasında mütareke için ABD başkanı Wilson'a başvurulduğunu beyan etti¹³. İtilaf Devletleri'nin Osmanlı mütarekesini İttihatçı bir hükümetle yapması düşünülemezdi. Wilson'un cevap vermemesi hükümete ve Saray'a yakın isimlerin hükümet değişikliği yönündeki fikirlerini yüksek sesle dile getirmesine imkan verdi. Bu fikrin genel bir beklentiye dönüşmesi üzerine Talat Paşa 4 Ekim 1918'de istifası etti¹⁴.

Talat Paşa'nın istifası doğal olarak yeni bir hükümet kurulmasını gündeme taşıdı. Bir yanda mütareke ihtiyacı, diğer yanda İttihat ve Terakki'nin hükümetten vazgeçmesine rağmen Mebusan Meclisi'nde gücünü koruyor olması yeni hükümetin teşkil edilmesinde dengelerin gözetilmesini gerektiriyordu. Başka bir ifadeyle mütareke ve diğer sorunlar İttihatçı olmayan ama İttihatçı mebusların oylarıyla iktidara getirilecek yeni bir hükümet tarafından çözülmeliydi. Bu açıdan bakıldığında hükümetin güvenoyu alabilecek üyelerden teşkil edilmesi zorunluydu. Talat Paşa'nın yeni hükümete iki İttihatçı nazırın dahil edilmesini tavsiye etmesi mevcut dengelerin gözetilmek istenmesinin bir sonucu olabilirdi¹⁵.

Sultan Vahdettin, savaşın gidişatından kaynaklanan şartların her geçen gün kötüleşmesi öncelikle hükümetin kurulmasını zorunlu kıldığından, Talat Paşa'nın istifasının hemen ardından Tevfik Paşa'yı görevlendirdi. Vahdettin'in, tercihini Tevfik Paşa'dan yana yapması, İttihatçılara mesafeli durması ve nihayet Tevfik Paşa'nın Talat Paşa'nın tavsiyesini dikkate almaması meclis faktörünün gerektiği kadar önemsenmediğini ve sorunların mutlakiyet taraftarı bir hükümetle çözülmek istendiğini göstermektedir¹⁶.

Tevfik Paşa kabinesini teşkil için bir hafta uğraştı. İttihatçıların kendilerine yer vermeye yanaşmayan bir kabineyi iktidara getirmeyeceği tabiiydi. Sonunda Tevfik Paşa görevi iade etti¹⁷. Yerine Ahmet İzzet Paşa memur edildi¹⁸. Ahmet İzzet Paşa, hükümeti kurarken hem

¹³ İNAL, *Son Sadrazamlar, IV*, s.1942.

¹⁴ Ali Fuat TÜRKGELDİ, *Görüp İşittiklerim*, Ankara 1987, s.150.

¹⁵ İNAL, *Son Sadrazamlar, IV*, s.1942.

¹⁶ Sina AKŞİN, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, I*, İstanbul 1992, s.19.

¹⁷ *ATİ*, 14 Teşrin-i Evvel 1334/14 Ekim 1918.

¹⁸ Ahmet İzzet Paşa Manastır Vilayeti'ne bağlı Görüce Sancağı'na bağlı Nasdiç kasabası mutasarrıflarından Haydar Beyin oğlu olarak 1864 yılında dünyaya geldi. 12 yaşına kadar babasının memuriyeti dolayısıyla Görüce, Ankara, Kırşehir ve Şebinkarahisar, bir süre de Selanik ve İstanbul'da yaşadı. Soğukçeşme Askerî Rüştiyesi'ni bitirdikten sonra, 1878'de Askerî İdadiye'ye, 1881'de Harp Okulu'na girdi. Burayı bitirdikten sonra Harp Akademisi'ne kabul edildi. 1885'te Üsteğmen ve 1887'de kurmay yüzbaşılığa yükseldi. 1889'da Kolağalığa terfi etti. 1890'da Almanya'ya gönderildi ve burada çeşitli askerî birliklerde görev aldı. 1894'da Almanya'dan döndükten sonra, rütbesi binbaşılığa yükseltildi. 1898'da Yarbay ve 1901'de Albay oldu. 1903'te Mirliva/Tuğgeneralliğe terfi etti. Teselya Harbi'nde başarısı ve hizmetinden dolayı Sultan

padişahın beklentilerini, hem İttihat ve Terakki'nin gücünü ve hem de ülkenin içinde bulunduğu siyasî, askerî ve ekonomik durumu dikkate aldığı İbnül Emin Mahmut Kemal İnal'ın Son Sadrazamlar adlı eserinin dördüncü cildinde yer verdiği ve bizzat kendisinin kaleme aldığı makalesinde ifade etmektedir. Ahmet İzzet Paşa, İttihatçı bir hükümet kurduğu yönündeki iddiaları cevaplarırken, kabinesinde itttihatçı üyelerin bulunduğunu, fakat bu hususun hükümetine İttihatçı damgası vurulmasına yetmeyeceğini şu hususlara dayanarak ileri sürmekteydi:

1- Ülkenin içinde bulunduğu şartlar hükümet üyelerinin tespitinde önemli rol oynamıştır.

2-İttihatçı oldukları söylenen Hayri Efendi, Cavit, Ali Fethi ve Rauf Beyler cemiyete muhalif, dürüst ve işlerinin erbabı insanlardır.

3- İktidarı boyunca hükümet üyeleri dışında hiç bir İttihatçıyla en küçük ilişkisi olmamıştır¹⁹.

Hükümetin kurulmasıyla ilgili tartışmalar ve beklentiler sadece İttihatçı üyelerle sınırlı kalmadı. Hükümete girmek niyetinde olan kişilerden biri de Anafartalar kahramanı Mustafa Kemal Paşa idi. Mustafa Kemal Paşa, Talat Paşa kabinesinin istifa ettiğini ve Tevfik Paşa'nın ise yeni hükümeti kurma görevini aldığını ancak hükümeti kurmakta başarılı olmadığını öğrenince Padişaha sunulmak üzere Başyaver Naci Bey'e bir telgraf göndererek; Osmanlı ordularının savaş gücünü kaybetmiş olduğunu, düşman baskısının gün geçtikçe arttığını, bu sebeple hemen barış yapılması gerektiğini, aksi taktirde yurdun baştan başa kaybedilmesi ihtimali bulunduğunu belirterek, bu durumdan çıkmak için sadaretin İzzet Paşa'ya verilmesini ve buna ek olarak kabineye kendisiyle birlikte Fethi, Tahsin, Rauf, Azmi, Canpolat Beylerin alınmasını istedi²⁰. Mustafa Kemal Paşa'nın telgrafı Sultan Vahdettin – Ahmet İzzet Paşa görüşmesinde gündeme gelmesine rağmen, olumlu bir sonuç vermedi. Sultan Vahdettin'in Mustafa Kemal Paşa'nın askerî yeteneklerine güvendiğini belirtmesine karşın Ahmet İzzet Paşa, onu Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı'na tayin edeceği gerekçesiyle Harbiye Nazırlığı'na tayin edilmesini uygun bulmamıştır. soğuk bakmıştır²¹.

Ahmet İzzet Paşa, iki günlük çalışmanın ardından 14 Ekim 1918'de kabine üyeleri ve görevlerini belirledi:

Sadrazam ve Harbiye Nazırı	: Ahmet İzzet Paşa
Şeyhülislam	: Dağistanlı Ömer Hulusi Efendi
Bahriye Nazırı	: Rauf Bey
Şurayı Devlet Reisi	: Reşid Akif Paşa

Abdülhamid döneminde Genelkurmay Başkanlığına tayin olundu. Bu görevde 2,5 yıl kaldı.. I. Dünya Savaşı'nda bir çok cephede önemli hizmetlerde bulundu (Geniş bilgi için bkz: Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım, I, II**, İstanbul 1993).

¹⁹ Geniş bilgi için bkz: İNAL, **Son Sadrazamlar, IV**, s.1982-1985.

²⁰ **ATTB, IV**, s.13-14.

²¹ Selahattin TANSEL, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, I**, Ankara 1977, s.14-15.

Dahiliye Nazırı	: Fethi Bey
Adliye Nazırı	: Hayri Efendi
Nafia Nazırı	: Ziya Paşa
Ziraat ve Ticaret Nazırı	: Nafia Nazırı Ziya Paşa
Maliye Nazırı	: Cavid Bey
Maarif Nazırı	: Seyyid Bey
Evkaf Nazırı	: Abdurrahman Şeref Bey
İaşe Nazırı	: Celal Muhtar Bey ²² .

Sultan Vahdettin, Sadaret müsteşarı Emin Bey tarafından okunan hattı hümayuna göre yeni hükümetten şu isteklerde bulundu: *“Talat Paşa kabinesinin vuku’i isti’fasına ve sizin derkâr olan ehliyet ve kıfayetinize binaen mesnedi sadaret rütbei samiyeyi vezaret ye müşiri ile uhdenize ve meşihati islâmîyye dahi mahkemei temyizi şer’iyye dairesi reisi sudurdan Ömer Hulûsî Efendi uhdesine tevcih kılınmış ve kanunî esasının 27 inci maddesi mucibince teşkil eylediğiniz hey’eti cedidei vükelâ tasdikimize iktiran etmişdir. Dört seneyi müteceviz zemandan beri kemali şiddetile devam eden harbî hazırın memleketimizin muamelâtı umumiyesine ve âsaiş ve inzibatına iras eylediği te’siratın izalesi ve sunufl ehalimizin arasında vifak ve muhadeneti samimiyyenin te’sisi ahssı mekasıdımız olduğundan bu gayeye vusul için bir taraftan icrasına ibtidar eylediğimiz teşebbüsâtı siyâsiyenin netayici haseneye iktiranı esbabının istihsaline ve diğer taraftan şer’u kanununun hakimiyetini te’mîn ile emniyet ve âsaişin istikrarı ve ehalimizin esbabı huzur ve rahatının istikmali ve iaşe muamelâtının bilâ ifatei vakt tanzimile ihtiyacatı umumiyenin tehvini için tedabiri kaviyye ve müessire ittihazına sarfı mezidi üna kılınması hamiyeti müsellemelerinden müntezardır. Heman Cenabı Hak müveffakı bilhayr buyursun âmin bilhurmeti seygidülmürselin”²³.*

Hattı hümayundan anlaşıldığı üzere, dört yıldan beri bütün şiddetiyle devam eden savaşın ülkenin genel durumunu, asayişini ve emniyetini, unsurlar arasında birliği ve samimiyeti ortadan kaldırdığına yer verilerek, hükümetten öncelikle mütareke girişimlerini olumlu sonuçlandırması ve sonrasında, anayasal düzeni yeniden tesis ederek, unsurlar arasında kardeşliğin yeniden hakim kılması istenmekteydi²⁴.

Hedefler belirlendikten sonra, sıra hükümetin bunlara nasıl ulaşacağına gelmişti. Başka bir ifadeyle hükümet programı tespit edilerek, meclisten güvenoyu alınması gerekiyordu. Program üzerindeki çalışma dört gün içinde tamamlandı ve Mebusan Meclisi’nin 19 Ekim 1918’deki oturumunda bizzat Ahmet İzzet Paşa tarafından okundu. Program önceki

²² Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım, II**, (Haz: Süheyl İzzet Furgaç-Yüksel Kanar), İstanbul 1993, s.15; **TAKVİM-İ VAKAYİ**, 15 Teşrin-i Evvel 1334/ 15 Ekim 1918, Nr:3368; **VAKİT**, 15 Teşrin-i Evvel 1334/ 15 Ekim 1918, Nr:351.

²³ İNAL, **Son Sadrazamlar, IV**, s.2004.

²⁴ AKŞİN, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, I**, s.30.

hükümet programlarıyla karşılaştırıldığında çok kısa, fakat Saray'ın, kamuoyunun ve meclisteki muhalefeti oluşturan gayri müslim mebusların beklentilerine cevap nitelikteydi:

"Efendiler, Müttefiklerimiz Almanya ve Avusturya-Macaristan Hükümetleri ile birlikte Amerika Reiscumhuruna yapılan sulh teklifini müteakiben, Talat Paşa kabinesinin istifası üzerine şerefi sadır olan iradeyi seniyyeyi Hazreti Padişahı mucibince Heyetimiz mevkii iktidara geldi. Tarihimizin buhranlı devrinde, memleketimizin dahili müşkilat ve harici muhatarat ile mali olduğu bir zamanda deruhdei umur eden hükümetimiz kendisini bekleyen vazifenin ağırlığına vakıf tarihin muhakeme edeceği mesuliyetinin derecesini müdrük olarak müsteiniün billah işe başlamıştır.

"İçinde yaşadığımız tarihî saatlerde bizden ati için mufassal programlar talep etmeyeceğinize eminiz. Bugün bizim elimizde yalnız bir düstur vardır: Harici ve dahili sulh ve salahın temini.

"Sekiz seneden beri teşevvüşatı dahiliye ve hariciyeden mütezazel olan mebnayi vatanın artık sükûna ve bilhassa dört seneden beri devam eden şu badirei uzmada hiçbir kavmin kolay kolay tahammül edemeyeceği elim mahrumiyetlere katlanan fedakar milletin de artık istirahatı ihtiyacı vardır.

"Bu ihtiyacı temin etmek şimdilik bizim yegane vazifemizdir. Bitevfikihilmüteal bu vazifenin ifası için bütün say ve gayretimizi sarf edeceğiz.

"Ahvali harbiye ve ileatiyle memleket dahilinde bir mahalden diğer bir mahalle nakil ve tehcir edilmiş olan vatandaşlarımızın peyderpey ve mevayı kadimlerine avdet etmelerine karar verdik. Ve bunun icraatına başladık.

"Bir iki seneden beri pek büyük ıztıraplara maruz olan bu vatan evladının emvali menkule ve gayri menkuleleri kendilerine iade olunacak ve satılmış olan eşyalarının bedelleri de tediye edilecektir.

"İdarî ve askerî kararlarla tehid edilmiş olanların badema serbest bırakılmalarına karar verdik ve vilayata bu yolda tebligat icra eyledik. Mahkumini siyâsiyye hakkında affı umumi ilan edilmek üzere icap eden layihai kanuniye tanzim ve Meclisi Alinize takdim olunacaktır.

"Memleketin selameti ve milletin temini huzur ve saadeti ancak kanunun muta olmasına ve buna tecavüz edenlerin düçarı mücazat olmalarına vabeste bulunduğundan, idare çarkını ihlal eyleyen müsavatsızlıklara, haksızlıklara ademi mesuliyetlere katiyen meydan vermeyeceğiz ve bu yoldaki efal ve icraatımızın hesabını vermek üzere daima muvacehenize çıkacağız. Mahaza bu babbaki icraatımızda tedrice riayet mecburiyetindeyiz. Bir şey yapmak tedabirini istikamal etmeden yıkağa teşebbüs etmeyeceğiz.

"Sulhu hariciye gelince: Heyetimiz bütün efradı milletin atşan olduğu müsalemeli hariciyeyi biran evvel temin için sarfı mezidi mesai eylemektedir. Amerika Reisi Cumhuru tarafından ilan edilmiş olan hak ve adl esaslarına müstenid bir sulhu kemali hulus ile kabul edeceğiz.

"Mösyö Vilson'un Washington'un mezarında irad eylediği nutukta dermeyan olunan arazi, Hakimiyeti Milliyye ve münasebatı siyâsiyye, ihtilafatı iktisadiyye mesailinin kendi

nüfuzu haricilerinin veya rüçhanı siyasîlerini temin etmek isteyen milî ve akvamın menfaatları esasına nazaran değil, doğrudan doğruya alakadar olan kavim tarafından serbestçe kabul olunacak bir şekilde hal ve tavsiyesi düsturuna tamamen taraftarız.

“Münasebatı düveliyede ilk defa olarak hak ve adalet düsturları kabul ve bihakkın tatbik olunursa, memleketimiz de ecanibin ihtirasatı istilacuyanesinden masun kalır ve teşeddüt ve ıslahat esasları temin edilirse bilcümle akvam ve anasır için yeni bir devrei refah ve huzur küşade edilmiş olur. Hükümetin şimdiden bila tefriki cins ve mezhep bilcümle anasırın hukuku siyasîyyet memlekettten müsavaten istifadelerini, serbestii inkişaflarını ve idarei umuru memlekete her suretle iştiraklerini temin eyleyecek ve akallerinin muhafazai hukuku için kavanini intihabiyemizde icab eden tadilatı teklif edecektir.

“Vilayâtı Arabiyye meselesinin Makamı Hilafet ve Saltanata rabitaları mahfuz olmak üzere amal ve metalibi milliyeye muvafık bir muhtariyet temini sureti ile halline çalışacağız.

“İşte efendiler bize itimad ettiğiniz takdirde dakika fevt etmeyerek deruhte eylediğimiz ve bu büyük ve güç vazifeyi neticelendirmeye gayret edeceğiz. Muvaffakiyet Cenabı Hak'tandır...”²⁵.

Konuşmadan anlaşılacağı üzere Ahmet İzzet Paşa Hükümeti programının dört ayağı vardır:

- 1- Mütareke,
- 2-Toplumsal barışın ve birliğin sağlanması,
- 3- Dış ilişkiler,
- 4- Arap vilayetlerinin geleceğinin tespiti.

Programın ayaklarından en sorunsuz gözükeni her halde Arap vilayetlerinin geleceği meselesiydi. Çünkü Araplarla meskun olan bölgeler savaş sırasında zaten elden çıkmıştı. Dolayısıyla özerklik verilmesi ya da verilmemesi gerçek durum açısından çok da geçerliliği olan bir düşünce değildi. Bu sebeple özerklik fikri durumu kurtarmaktan öte anlam taşımıyordu.

Hükümeti zorlayacak sorunlar; mütareke, toplumsal barış ve dış ilişkiler idi. Hükümetin toplumsal barışı ve birliği tesis etmek için yapmayı taahhüt ettiği şeyler, mebusların büyük çoğunluğunun desteklemesine rağmen –ki güvenoyu bunu ispatlayacaktı– ülkenin içinde bulunduğu şartlar gereği kolay gözüküyordu. Çünkü İttihat ve Terakki yönetimi iktidarı boyunca bir çok alanda değiştirilmesi zaman alacak anlayışlar ve uygulamalar meydana getirmişti. Muhalifler istiyor diye bunları bir an da değiştirmek mümkün değildi. Bu sebeptendir ki, Sadrazam top yekün değişiklik arzusunda olanları uyarma ihtiyacı hissederek, değişikliklerin zamanla yapılacağını, o zamana kadar eski uygulamalara devam edileceğini belirtmekteydi.

²⁵ **MECLİS-İ MEBUSAN ZABIT CERİDESİ, I**, (1 Teşrinievvel 1334 (1918) Tarihli Birinci İnikaddan 21 Kânunuevvel 1334 (1918) Tarihli Yirmidokuzuncu İnikada Kadar), Ankara 1992, s.28-29; **HADİSAT**, 25 Teşrinievvel 1334/25 Kasım 1918, Nr:1.

Ahmet İzzet Paşa, tebid ve tehcir edilen insanların memleketlerine iadelerini toplumsal barışın vazgeçilmez şartı olarak görmekteydi. Hükümet programına göre; tehcir ve tebid askerî zorunluluğun bir sonucuydu. Barış için girişimlere başlandığından dolayı üç yıl önce alınan kararda ısrar etmenin artık bir anlamı yoktu. Tehcir edilenlerin üç yıl boyunca büyük sıkıntılar çektiği nasıl inkar edilemezse, özellikle Rus işgali ve mezalimi yüzünden sayıları milyonlara ulaşan Türklerin de aynı ve hatta daha fazla sıkıntı çektiği bir gerçektir. Fakat Türk muhacirlerinin durumunun nasıl iyileştirileceği sorununa programda yer verilmemesi büyük bir eksikliklerdir. Bu ihmal toplumsal barışın önünde en büyük engel olarak durmaktaydı. Türk muhacirlerin büyük kısmı, Ermeni muhacirlerin evlerinde iskân edilmişti. Eğer hükümet Ermeni muhacirleri iade etmek istiyorsa öncelikle Türk muhacirlerine yeni yerler ve geçim imkanları oluşturmalıydı. Bunlar yapılmadan toplumsal barışın tesis edilmesi ve sürdürülmesi mümkün değildi.

Sorunun bir başka cephesi ise, savaş dolayısıyla nüfusun bir hayli azaldığı Doğu Anadolu'da hükümet eliyle bir Ermeni çoğunluğu yaratılma ihtimaliydi. İhtimalin gerçeğe dönüşmesi devletin yeni ve üstesinden gelmesi zor sorunlarla karşılaşmasına yol açabilirdi. Kaldı ki, İngiltere, hem Osmanlı Devleti, hem de Sovyet Rusya'nın Kafkasya ile bağlantısını koparmak ve bölgeyi kontrolüne almak için bir takım planlar içerisindeydi²⁶. İngiliz Hükümeti, bölgesel aktör olarak da Ermenileri kullanmak niyetindeydi. Savaşın ilk günlerinden itibaren Ermenistan'ın genişletilmesini içeren Ermeni isteklerine sıcak bakılması bu niyetin bir uzantısıydı. Ermenistan'ın genişletilmesi durumunda; Sovyet Rusya'nın Kafkasya üzerinden İran'a ve Basra'ya inmesi, Osmanlı Türklerinin de Türkistanlı Türklerle birleşmesi engelleneceği gibi, Ermenilerin katledildiği şekilde yanlış ve yanlış propagandalarla etkilenen Avrupa ve Amerika kamuoyu da tatmin edilecekti²⁷.

Toplumsal barışın yanı sıra, ülkenin geleceğinin temin edilmesi doğal olarak herkesin hukuka ve kanunlara bağlı olmasını gerektiriyordu. Ahmet İzzet Paşa, kanunları uygulamak noktasında titiz olacaklarını, uymayanlara da asla müsamaha gösterilmeyeceğini belirterek, icraatlarıyla daima meclisin bilgisi ve denetimine tâbi olacağını ileri sürmekteydi. Sadrazam konuşmasıyla yeni hükümetin selefinden iki noktada ayrıldığını ima etmekteydi: Birincisi kanunlara sadık kalmak ve uygulamak hususunda Talat Paşa Hükümeti'nin sicili iyi değildir. İkincisi ise, yeni hükümet öncekinin aksine, meclisin üstünlüğünü kabullenerek denetimine girmeyi vaat etmekteydi.

Hükümet, iç siyasette anayasaya işlerlik kazandırmanın dışında, cins ve mezhep ayrımı yapmadan bütün unsurların serbestçe gelişmeleri, siyasî haklardan eşit şekilde faydalanması ve yönetime katılmaları için seçim yasaları dahil bütün değişiklikleri

²⁶ İngiliz Hükümeti, Osmanlı Devleti'nin, Kafkasya ve İran'da ele geçirdiği üstünlüğe son vermek için bir takım önlemler almayı zorunlu görüyordu. Bu kapsamda Arnold Toynbee şunları öneriyordu: 1-İstanbul'da oluşturulacak yeni hükümete Rus ve İran topraklarını tamamen boşaltmayı kabul ettirmek, 2-Türk askerlerinin Azerbaycan vatandaşlığına geçmelerini yasaklamak, 3-Boğazların açılmasına bağlı olarak İstanbul ve Kafkasya arasındaki irtibat hatlarının denetimini ele geçirmek (Kaya Tuncer ÇAĞLAYAN, "Dünya Savaşı Sonucunda Enver Paşa'nın Kafkasya'daki Planları ve İngiltere", AAMD, Sayı:41 (1998), s.518).

²⁷ K.Tuncer ÇAĞLAYAN, "Büyük Ermenistan Projesi ve İngiltere", AAMD, Sayı:44 (1999), s.522.

gerçekleştirme sözü veriyordu. Programın kaleme alınış biçimine bakıldığında, unsurların tamamı muhatap alındığından bu madde özel bir öneme sahipti.

Toplumsal barışın tesis edilmesi adına programda bir çelişkiye de yer veriliyordu. Hükümet, Kanun-i Esasî'yi hakim kılmak için siyasî af hazırlığı içinde bulunduğunu belirtmekteydi. Buna karşın, siyasî mahkumların mevcut kanunlara göre cezalandırıldığı görmezliğe gelinmekteydi. Suçluların af sayesinde serbest bırakılması kanunlara ve mahkemelere duyulan güvenin sarsılıp sarsılmayacağı cevaplanması gereken bir soruydu. Meselenin bir de toplumsal boyutu vardı. Siyasî mahkumlar serbest kaldıktan sonra, eski faaliyetlerine devam etmeleri ve unsurlar arasında yeni kargaşalıklara meydan vermeleri durumunda toplumsal barış daha büyük yara almaz mıydı? Anlaşılan o ki, hükümet bu hususları fazla önemsemiyordu.

Türk milleti dört seneden beri devam eden savaşta büyük fedakârlıklarda bulunmuştu. Maddi ve manevi zorluklar yüzünden harap ve bitap düşmüş milletin hakikaten barışa ve onun getireceği huzura ihtiyacı vardı. Mütareke bu yolda önemli bir merhale teşkil ediyordu. Yeni hükümet, Wilson tarafından ilan edilen, hak ve adalet esaslarına dayalı bir mütareke yapmak ve yine bu esaslar çerçevesinde diğer devletlerle ilişki kurmak azmindeydi. Ayrıca Wilson'un konuşmasında yer verdiği milli hakimiyet, arazi, siyasî ilişkiler vb. meselelerin milletlerin kendi nüfuzlarına göre değil, doğrudan doğruya ilgili devlet tarafından serbestçe kabul olunacak bir şekilde halledilmesi ilkesinin benimsendiği ilan edilmekteydi. Sadrazamın teklifi ve temennisi hiç şüphesiz Osmanlı Devleti'nin geleceği açısından gayet olumluydu. Fakat teklifin hayata geçirilmesi Osmanlı Devleti'nden ziyade, İtilaf Devletleri'nin takınacakları tavra bağlıydı. Talat Paşa'nın mütareke teklifinin reddedilmesi teklifin uygulanabilirliği hususunda iyimser olmayı zorlaştırıyordu.

Hükümet, muhtemelen savaşın yenik tarafı olmanın getirdiği çekingenlikle dış ilişkileri bir takım temenniler üzerine bina etmek yolunu seçmişti. Sadrazama göre; uluslar arası ilişkilerde hak ve adalet düsturları kabul ve uygulanırsa Osmanlı Devleti diğer ülkelerin emellerinden masum kalacak ve bu vesileyle maddi-manevi gelişmesine gayret edebilecekti. İtilaf Devletleri'nin Osmanlı Devleti'ni parçalamak için geçmişte nasıl çalıştıklarını cephelerde tecrübe etmiş bir asker olarak Sadrazam'ın savaş sonrasında bu devletlerin daha büyük hedefler peşinde koşacağını bilmemesine imkan yoktur. O zaman neden böyle iyimser bir ruh hali içinde bulunduğu izaha muhtaçtır.

Ahmet İzzet Paşa'nın konuşmasını tamamlamasından sonra, Dikran Barsamyan Efendi (Sivas), Mustafa Efendi (Hudeyde), Muharrem Hıfzı Bey (Hudeyde), Hüseyin Kadri Bey (Karasi), Artin Boşgezenyan Efendi (Halep), Şemsettin Bey (Ertuğrul), Mehmed Emin Bey (Trabzon), Hacı Şefik Bey (İstanbul), İlyas Sami Efendi (Muş), Haralambis Efendi (İstanbul) ve Abdullah Azmi Efendi (Kütahya) söz hakkı alarak program hakkında görüşlerini belirttiler.

Eleştirilen ya da programa dahil edilmesi teklif edilen konulara geçmeden önce programın okunması esnasında iki mebusun tavrına değinmekte fayda vardır. Bu mebuslar Dikran Barsamyan Efendi (Sivas) ile Mustafa Efendi (Hudeyde), idi. Ahmet İzzet Paşa, hükümetin nakil ve tehcir edilmiş olanları peyderpey eski yerlerine iade etmeye karar verdiğini söyleyince Dikran Barsamyan Efendi söze girerek, karardan dolayı memnuniyetini ifade etti.

Hudeyde mebusu Mustafa Efende ise, Araplarla meskun vilayetlere hilafet ve saltanata bağlı kalmaları şartıyla milli isteklerine uygun bir muhtariyet verileceğini duyunca Sadrazamın konuşmasını bir an keserek, teşekkürlerini beyan etti²⁸.

Ahmet İzzet Paşa'nın konuşmasını tamamlamasını takiben ilk sözü Karesi Mebusu Hüseyin Kadri Bey aldı. Kadri Bey, İttihat ve Terakki Fırkası'ndan ayrılarak yeni bir parti kurduklarını, milletin hukukunu koruyarak hürriyetleri genişletmeye ve anayasayı milli hakimiyeti kuvvetlendirecek şekilde değiştirmeye, anayasanın ruhuna aykırı kanun ve yönetmeleri ortadan kaldırmaya, savaş ve barış kararları gibi milletin hakkı olan meseleleri milli iradeye bırakmayı partilerinin ilkeleri olarak benimsediklerini, kendi hakkının bilincinde ve başkalarının hakkına saygı gösterme çerçevesinde hür yaşamak arzusunda olduklarını belirterek, hükümet programını partilerinin beklentilerini karşılamakta yeterli bulduklarını, bu sebeple hükümete güvenoyu vereceklerini ifade etti. Hatta bunun için bir de tahrir verdiklerini söyledi²⁹.

Hüseyin Kadri Bey'den sonra Halep mebusu Artin Boşgezenyan Efendi söz aldı. Artin Efendi ilk olarak hükümet programının ne anlama geldiğine değinerek, Ahmet İzzet Paşa'nın beyanatının esasları üzerinde konuştu. Buna ek olarak programa birkaç hususun da dahil edilmesini teklif etti. Artin Efendi'ye göre; her kabine iktidara gelince bir program okur. Programlarda kabineler ilkelerini, yenilikleri ve bunları nasıl hayata geçireceklerini beyan ederler. Eğer meclis bunları onaylarsa kabine görevine başlar. Şu anda yapılması gereken şey programın içeriğini anlamak ve bu noktada yeterli olup olmadığını incelemektir. Artin Efendi programın iki esasa dayandığını savunmaktaydı. Biri barış, diğeri kanunların uygulanmasıydı.

Barışın ülke için son derece gerekli olduğu fikrinden hareket eden Artin Efendi herkesin "gül çehrelî" barışı dört gözle beklediğini belirterek, hükümetin de beklentiyi boş çıkarmayacağını umuyordu. Artin Efendi'ye göre mütareke sadece savaşa son vermeyecek, aynı zamanda memleketin imarı için gerekli zemini hazırlayacaktı. Bunun için ister toplu, isterse tek olsun mutlaka mütareke imzalanmalıydı.

Artin Efendi, mütareke hakkındaki düşüncelerini ortaya koyduktan sonra konuşmasının geri kalan kısmını kanunların uygulanması konusuna ayırdı. Hükümetin Kanun-i Esasi'nin eksiksiz uygulanacağı sözüne büyük önem veren Artin Efendi, bu vaadin bile başlı başına bir program değerinde olduğunu, Osmanlı vatandaşlarının şahsi haklarını (Şahsi hürriyetler, mülkiyet hakkı, vicdan hürriyeti vb) içeren dördüncü bölümün bir çok Avrupa ülkesinde bulunmadığına dikkat çektikten sonra sözlerine şöyle devam etti: "*Bu hürriyetlerin mecmuundan da adalet, hakkaniyet husule gelir. Çünkü adalet de hürriyetin bir namı diğeridir; başka bir şey değildir. İnsanı kamilin takip edeceği hayal ve gaye, mefkure, ideal sırf adalet ve hakkaniyet olmalıdır. Kabine bunları vaad ediyor, yani kanunu icra edeceğim diyor, binaenaleyh teşekkürler olunur. Fakat biz çok acı tecrübelerle gördük ki vaadde vefa arasında, kavil ile fiil arasında baid bir mesafe vardır... Kabinenin azim ve iradesi de bu mesafeyi çok kısaltacaktır; Allah muvaffak eylesin, böyle temenni ediyorum ve böyle de bilirim.*"³⁰.

²⁸ MECLİS-İ MEBUSAN ZABIT CERİDESİ, I, s.29.

²⁹ MECLİS-İ MEBUSAN ZABIT CERİDESİ, I, s.29.

³⁰ MECLİS-İ MEBUSAN ZABIT CERİDESİ, I, s.30.

Artin Efendi, Kanun-i Esasî'nin olumlu yapısına karşın, içerisinde yine onun hükümlerini yürürlükten kaldıracak ve hatta öldürecek bazı maddelerin bulunduğunu, bunların mutlak surette Kanun-i Esasî'den çıkarılmasını şu gerekçelerle açıkladı:

“Bizim Mecliste bahsi çok defa geçen bir madde vardır ki, o da kanun-ı muvakkat neşrine dair olan maddedir. Bendeniz bunu tetkik eyledim, baktım. Yalnız Avusturya'dan başka büyük devletlerin hiç birinin Kanun-i Esasîsinde böyle kanunu muvakkat neşrine dair sarahat yoktur... Bizim Kanun-i Esasîmizi tanzim edenler çok ihtiyatkâr davranmışlar ve bunun ne kadar tehlikeli bir şey olduğunu düşünerek oraya bir takım kuyud ve şurut koymuşlardır. Fakat gel görelim ki bir Hükümet bunu kendi meramının icrasına vesile ittihaz etmek istedi mi, bu takdirde vabeste şeylerdir... İşte bu tehlikeli yaradır. Bendeniz diyorum ki bu Kanun-i Esasî güllistanında bitmiş bir çalıdır. Onu kökünden çekip çıkarmak lazımdır. Kabine bu gibi islahatı kendi programına zeyl ederse zannederim ki memlekete daha başka bir surette hizmet etmiş olur.

“... Sonra Kanun-i Esasînin bundan dehşetli bir maddesi daha vardır ki o madde, Kanun-i Esasîyi bütün bütün cansız bırakıyor. Hükümetin eline verilmiş gayet dehşetli bir silah var, onu da Kanun-i Esasî kendisi veriyor ki, o da İdare-i Örfiyye ilanı. Bazı ahval olur ki İdare-i Örfiyye ilanı zaruri olur. Bu inkar olunur mu? Hayır olunamaz. Bazen İdare-i Örfiyyeyi yine ihtiyatkar olarak ilan etmek icab eder. Fakat bu ilanı Hükümetin keyfine bırakmak olur mu? İdare-i Örfiyye meclisin reyî ile ilan edilmelidir. Amma diyeceksiniz ki meclis müçtemi olmaz ve cimine de vakit müsaid bulunmazsa ne yapmalı? Bu da olabilir. Demeli ki: Hükümet İdare-i Örfiyyeyi ilan etmekle beraber müddet-i kalile zarfında hatta gününü ve saatini de ilan etmeli. Bu, daha ziyade lazımdır.

“... Şimdiye kadar biz, idam kararı vermekte gayet israf eyledik. Bu hususta bir çok kanunlar yaptık. İdam, idam, idam... Hükümetin vazîfesi kendini teşkil eden efradın hayatını idame etmek olduğu halde Hükümet, kendi vazîfesinin hilafına olarak insanları idame ile meşgul oluyor. Bendeniz esasen idam cezasının bütün, bütün aleyhtarım. Fakat o, bahs-i diğer. Bizim ahvalimize ve bazı hususata binaen şu kadarını kabul edebilirim ki idam cezası, Şeri Şerifin göstermiş olduğu daireye mahdud ve münhasır kalsın... Bu ciheti de kabinenin programlarına ithal eylemesini temenni ediyorum”³¹.

Üçüncü konuşmacı olarak kürsüye gelen Ertuğrul mebusu Şemsettin Bey devletin içinde bulunduğu buhranlı dönemde sorumluluk üstlenen hükümet üyelerine teşekkür ve görevlerinde başarılar dileyerek sözlerine başladı. Şemsettin Bey konuşmasında iki husus üzerinde durdu. Birincisi mütareke yapılması, ikincisi de iç barışın tesis edilmesiydi. Mütarekenin milletin ve meclisin arzusu olduğuna dikkat çeken Şemsettin Bey'e göre hükümet beyanatıyla bütün toplumun hislerine tercüman olmuştu.

Hükümetin içte barışı tesis edeceği ve kanunu üstün tutacağı vaadini göz önünde bulunduran Şemsettin Bey, diğer konuşmacılardan farklı olarak iç barışın bozulmasına eski yöneticilerin sebep olduğunu düşünmekte ve bunların cezalandırılmasını teklif etmekteydi: *“...Kanunun muta olması milleti ezip kavuran haksızların izale edilmesine vabestedir. Evvela haksızlıklar, zulümler, kahırlar ortadan kaldırılmalıdır. Ancak o vakit kanun muta olur.*

³¹ MECLİS-İ MEBUSAN ZABIT CERİDESİ, I, s.31.

Mazlumların hukuku siyanet edilmelidir ki, herkese bir emniyet ve itimat gelsin ve kanunu muta olabilsin. Efendiler, ancak o zaman bu memleket istikbal için ümid perverde edilebilir. Evet efendim dört seneden beridir ki bu memlekette binlerce masumlar, zulümler, kahırlar altında ezildi. Bütün bunlar yine bu memleketin bazı efradın tarafından yapıldı. Onlar fiillerinin cezalarını, kanunun gösterdiği tarzda görmelidirler ki dahilin sulh ve sükunu kabil olsun.”³².

Şemsettin Bey, iç barışın tesis edilmesi için eski yöneticilerin cezalandırılmasını yeterli görmeyerek, bu gün devletin ve milletin en fazla ihtiyaç duyduğu bir şey var ise o da memlekette bir heyecana bir sarsıntıya meydan vermemek olduğunu belirterek, hükümetin dikkatini bu konuya çekti: “*Bu gün memlekette elektrikle meşbu bir halde bulunuyor, en ufak bir şerrare, ümid etmediğimiz korkunç netayici tevlit edebilir. Bunun için hükümetin, bilhassa umuru dahiliyede kemali basiret ve metanetle hareket ederek herkese, herkes hakkında kanunun kemali adeletle tatbik edileceği kanaatini vermesi lazımdır. Hükümet millete bu kanaati bahşettiği gün emin olunuz ki bütün milletin huzur ve sükunu temin edilmiş olacaktır*”³³. Şemsettin Bey, bu noktada meclise de büyük görev düştüğünü savunmaktaydı. Meclis adaletin icra ve kanunların tatbik edilmesini devamlı surette denetleyecekti. Meclis savaş esnasında bir sarsıntıya meydan vermemek için denetleme yetkisini ancak gizli oturumlarla yerine getirmişti. Şu günlerde barış yapılacağına göre yetkinin alenen kullanılmasında bir sakınca yoktu. Yeni dönemde Meclis en az hükümet kadar milletin kanını emerek onu sefaletle sürükleyen zalimlere cezalarını vermek için gayret sarf etmeliydi.

Şemsettin Bey, bütün unsurların ülkenin geleceğinde söz sahibi edileceğini içeren hükümet vaadi hakkında görüş belirtme ihtiyacı duydu. Vaadin yeni bir şey olmadığını, anayasanın çok önceden temin ettiğini savunan Şemsettin Bey, geleceği şekillendirme noktasında Türk milletini merkeze yerleştirerek, diğer milletlerin aynı azim ve inanca sahip olmaları durumunda Türk milletinin bunlara karşı samimiyetle kucaklarını açacağını ileri sürmekteydi³⁴. Görülüyor ki, Şemsettin Bey Türk milletine öncü rolü biçmektedir. Bu görüş içinde bulunulan siyasî ve askerî durumun bir sonucu gibi görünüyordu. Çünkü elde kalan Anadolu topraklarında Türk milletinin çoğunluğu elinde bulunduruyordu ve doğal olarak ülkenin şekillendirilmesinde Türklerin isteklerinin öncelikle dikkate alınması gerekiyordu.

Şemsettin Bey son olarak Araplara muhtariyet verilmesini “Tekamül Kanunu’nun” doğal bir sonucu olarak gördüğünü, dahili muhtariyetin Arap ve Türk milleti arasında hiç şekilde buhran ve kesin bir ayrılık meydana getirmeyeceğini iddia etti³⁵.

Şemsettin Bey’in konuşmasını tamamlamasından sonra, Trabzon mebusu Mehmet Emin Bey söz hakkı aldı. Mehmet Emin Bey, kabineyi teşkil eden kişilere teşekkür ettikten sonra, hükümet programının barış yapmak ve kanunları uygulamak şeklinde ifade edilebilecek iki ana başlıktan oluştuğunu, hükümetin kanunu her şeyin üstünde tutması durumunda ülkenin kurtulacağını ifade etti.

³² MECLİS-İ MEBUSAN ZABIT CERİDESİ, I, s.31.

³³ MECLİS-İ MEBUSAN ZABIT CERİDESİ, I, s.32.

³⁴ MECLİS-İ MEBUSAN ZABIT CERİDESİ, I, s.32.

³⁵ MECLİS-İ MEBUSAN ZABIT CERİDESİ, I, s.32.

Mehmet Emin Bey, programdaki bir eksikliği şu sözlerle ortaya koydu:

“Kabine bu harbi umumi içinde vukua gelen mezalim ve cinayat ve itisafatın eshabını tahkik ve haklarında takibat-ı kaanuniyye ifa edeceğini bize taahhüt etmiyor. Bu yapılan bütün efail-i cinaiye ve itisafatın cezası, evvela İttihad ve terakkiye ve ondan sonra da millete, Türk Milletine tahmil edilmiştir... herhangi bir Osmanlının yaptığı zulüm, kötülük daima Türklere tahmil edilmiştir. Bunları yapan adamların tercümei hali aranıp da bunlar kimdir? Denilmedi. Bunlar aranılmalıdır.... Şimdi dört seneden beri yapılan mezalim, bazı eşhasın ve bazı memurların menfaat-i şahsiyyesi yolunda irtikab edilmiştir... Onun için kabine, ben bunları tahkik ve tamik ile müsebbiblerini tecziye edeceğim, demeli. Çünkü biz, hala bunların faillerinin memleket içerisinde otomobillerle ve halkın gözü önünde gezmesini çekemiyoruz. Millet de çekemiyor.”³⁶.

Mehmet Emin Bey, konuşmasının devamında olayların bu hale gelmesinde meclisin suskun kalmasının büyük payı bulunduğunu ve bunun sebebinin şu sözlerle açıklıyordu:

“Evet sükut ettik. Düşündük ki: Bizim vaziyet-i siyasîyyemiz ne Bulgaristan'a benzer, ne Sırbistan'a benzer, ne de Yunanistan'a benzer. Onlar yıkılırlar ve yine düzelirler. Çünkü onların her birinin birer hamisi vardır. Fakat biz zavallılar yıkıldıktan sonra bir daha düzelemeyiz. Onun için böyle bir harp içerisinde bizim aramızda nifak ve şikak çıkarmayı arzu etmedik. Meclis ile hükümet arasında ve asker ile hükümet arasında çıkacak nifaktan istifade ile menfaat-i şahsiyelerini, ihtiraslarını alet ederek bu hususları temine say edecek adamların memleketimizde mevcut olduğuna da şu gazete delildir. Biz bunlara karşı mecliste sükut ettikçe içimiz titriyordu. Fakat vaziyet-i siyasîyyemiz bizi düşündürüyordu. Bizzarure, menfaati memleket her şeyin fevkinde olduğu için sükut ettik. Fakat bu gün inşallah kabine takip ettiği sulhu akdettirirse bunların takibinde hiçbir mahzur kalmaz”³⁷.

Mehmet Emin Bey son olarak suçluların takip edileceğine dair hükümetten güvence isteyerek, bu güvence verilmedikçe kendisinin güvenoyu vermeyeceğini ifade etti³⁸.

Bu ana kadar söz alan mebusların tamamı mütareke yapılması ve anayasaya bağlı bir hükümet yönetiminin hayata geçirilmesi başlıklarıyla ifade edilebilecek iki konuda görüşlerini belirttiler. Mehmet Emin Bey'den sonra söz alan Muş mebusu İlyas Sami Efendi veciz bir konuşmayla işgal yıllarında Rus zulmü altında perişan ve sefaletle duçar olan Türk ahalinin durumuna dikkat çekti:

“Arkadaşlar! Sulhun de, harbin de milletler için olduğu malumdur. Gerek ferdi, gerek millî olanların hayatı, hukuku mahfuz olmazsa tabii pekiyi takdir edersiniz ki ne harbin ve ne de sulhun madum olan milletlere hiç faydası olamaz...”

“... Parlak sulh güneşini bize getireceğini kemali gayret ve faaliyetleriyle deruhde ederek burada isbat-ı vücud eden Heyet-i Hükümetin muvaffakiyetle az bir müddet zarfında menafi-i âliyyeyi millete layık bir şekilde sulhe muvaffak olacaklarını temenni ederim...”

³⁶ MECLİS-İ MEBUSAN ZABIT CERİDESİ, I, s.32-33.

³⁷ MECLİS-İ MEBUSAN ZABIT CERİDESİ, I, s.33.

³⁸ MECLİS-İ MEBUSAN ZABIT CERİDESİ, I, s.33.

“Efendiler, harp dedik. Seciyemiz pek gariptir, ferdî hukukları muhafazaya istinas etmediğimiz için bir merhaleyi mesela, harbi gözümüzün önünde hedef itihaz eder gider, arkamızda, önümüzde, yanımızda, sağımızda, solumuzda yerlere düşen hukukları nazarı itibara almak lüzumuna atfi nazar etmeyiz. İşte; harp günleri, vilâyat-ı müstahlasa edvan-ı elemnakini tevhit etmiştir... yalnız dört senedir bütün edvar-ı mezalim-i fecayi altında bulunan vilayeti müstahlasaya korktum ki sulhda o tabnak çehre-i müsalemeti ile hiç bir ruy-u meserret, hiçbir hayat güneşi göstermesin...

“Kabinenin hukuk-i esasiyeden bahis olan programında bu yüz binlere, bir milyona balığ olan efraddan bahsedilmedi. Zannederim bir ferdin bile hakkını ihmal ve müsamaha eyleyen, külli, millî hakları da ihmal ve müsamaha eder. Binaenaleyh vilâyat-ı müstahlasa ahalisini şu sulhde kabinenin hazır programında tazammun etmediğini kabul edemiyorum. ... Heyet-i hükümetin başında Paşa Hazretleri olduğu halde vicdan-ı âlilerine havale ediyorum. Bütün o iltica ve muhaceretin sefaletini görmüş... Bunları bir an evvel mahallerine iade etmek lazımdır.

“Efendiler, bugün bunların yüzde ellisi İstanbul sokaklarında arz ettiğim gibi sürünüyorlar. Bendeniz acizane şunu da programa ithal ederek bunların bir an evvel mahallerine isalini devletin milletin bugün sulha yetişmekte olan kuvasına iltihak edecek maddi ve manevi bir kuvve-i müteşebbise olmak üzere arz ve teklif ve istirahat eder(im)...”³⁹.

Programa dair müzakerede son konuşmayı İstanbul mebusu Haralambis Efendi yaptı. Haralambis Efendi, kabineyi teşkil edenlerin çok değerli insanlar olmalarına rağmen, iç politikada vaat ettikleri değişiklikleri bir partiye dayanmadan yapamayacaklarını savunmaktaydı. Ona göre; hükümetin asıl amacı sadece mütareke yapmaktı. Üstelik mütareke şartlarının da neden ibaret olduğu herkesçe bilinmekteydi. Dolayısıyla ortada güvenoyu verecek bir durum yoktu. Haralambis Efendi, arzuladıkları mütarekenin imzalandığını görünceye kadar on arkadaşıyla birlikte çekimser kalacaklarını ve bunu da bir takrirle genel kurula sunacaklarını ifade ederek konuşmasına son verdi⁴⁰.

Kütahya Mebusu Abdullah Azmi Efendi, Haralambis Efendi'ye cevap vermek üzere kürsüye geldi. Abdullah Azmi Efendi, meclisin hükümetin arkasında bulunduğunu, bu yüzden geçmişte olduğu gibi hükümetin bir partiye dayanmasına, ondan kuvvet almasına gerek olmadığını beyanla, kabinenin gerek yazılı, gerekse şifai açıklamalarıyla meclisten kayıtsız ve şartsız güven oyu alacağına inandığını, bu hususta kendisinin de arkadaşlarıyla beraber bir takrir verdiğini söyledi⁴¹.

Mebusların konuşmalarını tamamlamalarından sonra söz alan Ahmet İzzet Paşa hükümete kayıtsız şartsız güven oyu vereceklerini belirten mebuslara teşekkür ettikten sonra, Artin Efendi'nin sözlerine cevap olarak; hükümetinin değişiklikleri tedricen yapmak zorunda olduğunu, geçici kanun çıkarılmasına mümkün mertebe mesafeli duracaklarını, savaş ve barışın meclisin yetkisine bırakılması sorununu bir örnekle açıklayarak savaş ilanı için meclis

³⁹ MECLİS-İ MEBUSAN ZABIT CERİDESİ, I, s.34.

⁴⁰ MECLİS-İ MEBUSAN ZABIT CERİDESİ, I, s.35.

⁴¹ MECLİS-İ MEBUSAN ZABIT CERİDESİ, I, s.35.

kararının beklenmesi halinde çok hayati zamanın kaybedebileceğine dikkat çekti. Sadrazam, "vilâyat-ı müstahlasa ahalisi" sorununa öncelikle zaman ayıracaklarını ve işlerinin kolay olmadığını belirterek, meclisten geçmiş yıllarda nasıl sükut etmişse şimdi de aynı sükuneti korumasını isteyerek konuşmasını tamamladı⁴².

Programla ilgili konuşmaların tamamlanmasından sonra meclis başkanı üç takririn sunulduğunu belirterek, bunları genel kurula okuttu. İlk takrir, Kütahya mebusu Abdullah Azmi, Tekfurdağı mebusu Harun, Şam mebusu Hüseyin Avni, Kütahya mebusu Mehmet Sadık ve Denizli mebusu Sadık Beyler, ikinci takrir Karesi mebusu Hüseyin Kadri Bey tarafından verilmişti. Her iki takrir de hükümete güvenoyu verilmesini içeriyordu. "*Kabinenin Devlet-i Âliye-i Osmaniyye'ce kabul edilen esasat-ı sulhiye icabatına muvafık surette teşekkül etmemesi dolayısı ile Heyet-i Hazıra-i Vükela'ya beyan-ı itimadtan istinkaf ...*" edilmesini öngören üçüncü takrir İstanbul mebusu Haralambis, Tekfurdağı mebusu Timistokli Efkalidis, Çatalca mebusu Tokinidis, Gelibolu mebusu Dimitraki Fitu, Karahisarı Şarkî mebusu Yanko, Trabzon mebusu Yorgi Yuvanidis, Canik mebusu Arazoğlu, Niğde mebusu Ananyadis, İstanbul mebusu Viktor ve İzmir mebusu Vangel Efendiler tarafından imzalanmıştı. Üçüncü takrire imza koyan mebusların tamamının gayri müslim olması, muhalif grubunun yapısından kaynaklandığı gibi, hükümetin ilerleyen günlerde hangi kesim tarafından eleştirileceğinin de ip uçlarını vermektedir⁴³.

Güven oylamasına meclis oturumunda bulunan 131 mebus katıldı. Reddedenin çıkmadığı oylamada 10 mebus çekimser kalırken, 121'i kabul oyu verdi. Kabul edenler içerisinde 10 mebusun gayri müslim olması ilginç bir tesadüftü⁴⁴.

SONUÇ

Talat Paşa'nın istifası üzerine göreve gelen Ahmet İzzet Paşa Hükümeti, devletin en buhranlı döneminde sorumluluk üstlenmesi açısından Osmanlı siyasî hayatında son derece önemli bir yere sahiptir.

Kabinenin teşkili, siyasî dengeler ve beklentiler dikkate alınarak yapıldı. Sultan Vahdettin, İttihatçı bir hükümet kurulmaması için çaba harcamasına karşın olumlu sonuç alamayınca, Ahmet İzzet Paşa'nın İttihatçı dört üyeyi kabinesine dahil etmesine ses çıkarmadı. Bu yönüyle hükümet iktidarda kaldığı süre boyunca İttihatçı gölgesinden kurtulamadı.

Dört yıl boyunca zorluklar içinde fedakârca sürdürülen savaş büyük siyasî, sosyal ve ekonomik yaralar açtı. Bunların bir çırpıda halledilmesi mümkün değildi. Ama başlangıç için milli onuru ve hakları garanti eden bir barışa –mütarekeye- acil ihtiyaç vardı. Ancak mütarekenin imzalanmasından sonra sosyal ve ekonomik sorunlara çareler aranmasının doğru olacağı düşünülüyordu.

⁴² MECLİS-İ MEBUSAN ZABIT CERİDESİ, I, s.33, 34.

⁴³ MECLİS-İ MEBUSAN ZABIT CERİDESİ, I, s.35.

⁴⁴ Bkz: MECLİS-İ MEBUSAN ZABIT CERİDESİ, I, s.37-38.

Hükümet programı, 19 Ekimde Mebusan Meclisi'nde ele alındı. Ahmet İzzet Paşa'nın bizzat okuduğu program esasta iki konunun çözüme kavuşturulmasını ön görüyordu: Mütareke imzalanması, Toplumsal barışın sağlanması. Bu arada batı devletleriyle ilişkileri ve Arap vilayetlerinin geleceğine ilişkin tespit edilen ilkeler programda yer aldı. Ahmet İzzet Paşa'ya göre program, devletin acil sorunları göz önünde bulundurularak kısa ve anlaşılır halde kaleme alındı. Bu haliyle program alışıl gelmiş bir program değildir. Hem hükümet, hem hükümetin dışında devlete yön veren kesimlerin öncelikli hedefi/beklentisi mütareke yapmak ve devleti salim bir limana ulaştırmaktı. Programda mütarekeden sonra ikinci büyük önem arz eden sorun tehcir ve tebid edilenlerin yerlerine iadesiyken, işgalden kurtarılan doğu vilayetleri ahalisinin yıllardır yaşadığı sorunlara ve çözüm önerilerine yer verilmemesi dikkat çekiciydi.

Program, Türk kökenli mebuslar tarafından son derece yeterli görülürken, muhalefeti meydana getiren gayri müslim mebusların bir kısmı tarafından ümit verici bulunmaktaydı. Bu mebuslar tehcir sorununu anayasaya işlerlik kazandırmak çerçevesinde ele alarak, gelecekte bu tür olaylara meydan verilmemesi için yasal değişiklikler yapılmasını teklif ettiler. Söz alan bir kısım gayri müslim mebuslar ise, mütareke imzalanıncaya kadar hükümete güvenoyu vermek hususunda çekimser kalacaklarını belirttiler.

Ahmet İzzet Paşa, müzakerenin sonuna doğru söz alarak söz verdikleri hususları yerine getireceklerine güvenilmesini ve geçmiş dönemde sergilenen sükunetin korunmasını isteyerek, bunun devletin ve milletin geleceği için elzem olduğuna dikkat çekti.

Müzakerenin sonunda meclis başkanlığına üç tahrir verildi. İki güvenoyu verilmesini, diğeri ise çekimser kalındığını içeriyordu. Oylamaya 131 mebus katıldı. 121 mebusun evet oylarıyla hükümet güvenoyu aldı.